

a helyzet a következő (1761.) évben csak súlyosbodott. Sophronius mind merészebb lett, valóságos kiskirályként viselkedett, különösen Móc földön. Tavasszal bejárta Fogaras vidékét és a Szászföld egy részét is. Levezetésbe és tárgyalásba bocsátkozott a hatóságokkal, foglyok kiszabadítását követelte és érte el, gyűléseket tartott, de a tömeget nem igyekezett különösebb kilengésekre ingerelni. Az általa tartott két nagyobb, zalatnai és gyulafehérvári gyűlésen (zsinaton) a mozgalom foglyainak kiszabadítása és a püspökségnek a karlócai metropolita fősége alatti betöltése mellett csupa vallásos tárgyról volt szó. A lázadásnak tisztán vallásos jellege volt, alig fedezhető fel benne társadalmi vagy gazdasági vonatkozás, nemzetiségi is csak egy fenyegetés erejéig, hogy ha a kéréseiket nem hajtánák végre, akkor a népek békéje Erdélyben meg fog zavarodni. A kapcsolatot Karlóccal fenntartották és I. Tóth Zoltán szerint úgy látszik, irányítást is kaphattak onnan. Végül a miniszteriális konferencia elhatározta ennek az elfajult kérdésnek megoldását.

Kmet', Miroslav – Gombos János

„Fellelt összefüggések”.

Mítoszok és sztereotípiák a dél-alföldi szlovákság kulturális megnyilvánulásaiban¹

'Connections found'. Myths and stereotypes appearing in the cultural manifestations of the Slovaks in the Southern part of the Great Plain in Hungary

The Slovaks of the Southern part of the Hungarian Great Plain have gained collective self-consciousness through their religion. Since their majority belonged to the Lutheran Church, in the case of more of their 2/3 can be considered to have Slovak – Lutheran double identity.

„Fellelt összefüggések” címet adta publikációjának Ondrej Štefanko író és a romániai szlovákok képviselője, amelyben reflektált a Romániában élő szlovák kisebbség múltjára annak kultúrtörténeti megnyilvánulásaiban, és konfrontálta a jelenkori kulturális megnyilvánulásokkal, hogy megnevezze, illetve megerősítse saját kisebbségi közössége identitástudatának történelmi összefüggéseit. Az Alföld szlovák betelepülőkkel (elsősorban a közép-szlovákiai régióból) népesült be a 17-18. század fordulóján, a török kiűzését követően. Dél-alföldi szlovákok alatt azokat a szlovák közösségeket (településeket, falvakat, mezővárosokat) értjük, amelyek a 18., illetve némelyek a 19. század folyamán keletkeztek a Budapest–Miskolc–Sátorajájhely alkotta képzeletbeli vonaltól délre, de elsősorban az ún. békés-csanádi területen, a Bácskában, a Szerémségben és a Bánátban. Legsűrűbben az alföldi szlovákság koncentrált Békés megyében, ahol a 20. század elején még egyharmadát alkották az etnikailag tarka képet mutató lakosságnak, és ahol az ő regionális központjuk – Békéscsaba – az 1910. évi népszámlálás tanúsága szerint Magyarország legnagyobb szlovákok lakta városa volt.²

¹ „A történelmi specifikumok elemzése a közép-szlovák régióban” c. projekt részeként a VEGA 1/4549/07 sz. támogatásával született.

² Békés megyében éltek nagyobb számban (vagyis néhány településen többséget alkotva) magyarok, szlovákok, németek és románok, kisebb számban (néhány helyen mint kisebbség) szerbek, ruszinok, zsidók, cigányok és örmények.

A 19. század harmincas éveiben Kollár János evangélikus lelkész Pesten egy, a hívei számára kinyomtatott beszédében a következőket jegyezte meg: „Nektek magatoknak is ismeretesek azok a helyek és vidékek hazánkban, nevezetesen a Tiszántúlon, ahol csak egy évszázaddal is ezelőtt csak nagy és üres puszták voltak, most pedig a szorgalmas szlovák nép letelepítése által a legnépesebb és legnagyobb falvaivá lettek egész Európának úgy, hogy már új rajokat bocsát ki más vidékek felé.”³

Mind a „demográfiai robbanás”, mind a termékeny alföldi rónákon szorgalmas munkával szerzett vagyon megváltozott ténye egy volt azon markáns vonások közül, amelyek az alföldi közösségek tudatában az „ígéret földje”, a „Kánaán” képzetét keltették. Mindez képviselve volt a korabeli irodalom, publicisztika, illetve a felvidéki megyék jobbágyainak szájhagyomány útján terjedő elképzeléseiben. Ondrej Štefanko hangsúlyozza, hogy az alföldi szlovákság 19. századi irodalmi megnyilvánulásaiban semmiféle nosztalgia nem érezhető az ősök elképzelt hazája iránt, de inkább érzékelhető „az öntudatos törekvés meghatározni úgy a saját etnikai hovatartozást, mint az adott területhez, társadalomhoz, tehát egy meghatározott, immár pontosan behatárolt közösséghez való tartozást... Nemzeti önmeghatározásuk mítoszteremtő eleme Szlovákiában ettől eltérő, más-más közegben mozog, és egészen más tényekre hivatkozik, mivel más volt a történeti háttér.”⁴

A más etnikumokkal szoros és közeli kapcsolatban élő alföldi szlovákság kollektív öntudatosodásának jellemző alapja volt a vallási hovatartozás. Mivel ezen szlovákok többsége az evangélikus egyház alá tartozott, több mint kétharmaduk esetében szlovák–evangélikus kettős tudatról beszélhetünk, amelynek tipikus megnyilvánulásai voltak. Végül is ahogy Kollár János írta: „...mi egy dicső közösséghez tartozunk, egy szent társaságba, vagyis ehhez a szlovák gyülekezethez, amelyben egy nyelven szönlünk az Úrhoz és gyakoroljuk vallásunkat a templomban.”⁵

³ Végül Michal Godra 1835-ben Pesten kiadott publikációhoz tett megjegyzése alapján – a már nős Kollár J. visszatérése alkalmából – Csabáról azt nyilatkozta, hogy a legnagyobb szláv település a történelmi Magyarországon (Svatební hlas, Radostník a Ples, nimiž Dvojicitihodného a Vysoceučeného Jána Kollára. Cirkve evang. Pešťansko-Budinské sl. b. K. učeních Společnosti Úda, a jeho Blahorodnú a šlechtnú choť Vilhelminu Frideriku Schmidt, v Sasko-Vinářech dne 22. září 1835. svazkem manželstva sjednoceních Zvolenski i Békéšski Slováci a mladí Srbové v Pešti přivítali, s. 10).

⁴ Ján Kollár, gako my tuto naši evangelicko-slowenská Girkew rozmnožovati mužeme a máme? Kázeň při výročnj památce posvěcení chrámu evanjelického pešťanského v druhau slavnost letnic... (Mi, itieni szlovák evangélikus egyház hogyan szaporodhatunk és szaporodjunk? A pesti evangélikus templom felszentelésének második, pünkösdi évfordulója kapcsán...) Pest, 1833., 4. p.

⁵ Štefanko, Ondrej: Ponachodené súvislosti (Fellelt összefüggések). Nagylak, 2004., 65. 66. p.

A pesti szlovák evangélikus közösség megerősítése érdekében hangsúlyozta: „*histsorsosaink*⁶, hogy *külhoniak csábítása*⁷”, a jövevények idevonzása, a velünk egyvallásúak, együtt gondolkodók közénk való letelepítése, ez a legfőbb módja ezen mi evangélikus-szlovák egyházunk szaporításának”.⁸

Kollár János nagy hangsúlyt fektetett a vallási hovatartozás és a nemzeti önmeghatározás kölcsönös összefonódására. A hívők csökkenő anyanyelvhasználata szerinte a közösség pusztulásának képét vetíti előre. Szerinte: „Amíg van saját nyelvünk, beszélünk és szeretünk, amíg eme egyházunk van; mihelyt nyelvünk elhallgat és szeretetünk a nemzet iránt kihűl: szertefoszlik és eltűnik ezen, oly drágán és nehezen kiharcolt egyház.” Felszólította a hívőket, hogy a rájuk jellemző multietnikus közegben élők otthon ne idegen, hanem a „mi nyelvünkön” szóljanak gyermekeikhez, mivel „ők folytatják ezen egyház terjesztésének és bővítésének munkáját”.⁹

Kollár Jánosnak az alföldi környezetben is voltak barátai, szimpátiázásai és követői. Közülük néhányan magukévá tették Kollár nemzetre és nyelvre vonatkozó elképzeléseit (mint például Karol Straka, Michal Godra, Ondrej H. Lanštiak, Štefan Venceslav Launer és kezdetben Haan Lajos), mások utóbb megfelelőbbnek találták a Štúr-féle mozgalommal szimpátiázást, illetve a hozzá tartozást, utóbb a túrócszentmártoni centrummal való azonosulást (például Štefan Homola, Ján Kutlík (apa), Félix Kutlík (fiú), Emil Kolényi, Ján Pravdoľub Bella, Szeberényi Andor, Szeberényi Gusz-

⁶ Ján Kollár ehhez hozzátette, mint a korszakra jellemző tény, hogy a hívek közel felét biztos, állandó „jelkek alkotják”, „itteni állandó lakosok” a „másik felét bizonytalan, vándorló lelkek teszik ki, jövők és menők, mint a homok, amit ide-oda hord a szél”. In: Ján Kollár, Gako my tuto... 1833., 5. p.

⁷ Idegenek alatt Kollár J. a Csehországból, Morvaországból és Sziléziából bevándorolt „közös nyelven beszélőket” értette, ahogy arról prédikációjában másutt szölt.

⁸ Ján Kollár, Gako my tuto... 1833. 9. p.

⁹ Kollár következő kijelentése valóban egyértelmű volt: „Az anyanyelv szeretete, az anyanyelv szeretetének a gyermekekbe plántálása, amely nyelven beszélünk, és amelyen tiszteljük az urat ebben a templomban. Téved és vét velem szemben az, aki úgy gondolja, hogy ellensége vagyok más népeknek és nyelveknek: soha! Én csak a sajátomat szeretem és vagyok neki híve, és azt az egyház mindazon szlovák lelkésze vétkének és szégyenének tartom, akiből a nyelvünk és a nemzetünk iránti szeretet hiányzik. Örömmel látom, amikor a fiatalság több nyelven ért és beszél, de fájdalommal tölt el, valahányszor hallak benneteket egymás között, illetve a szülőket gyerekeikkel idegen nyelven beszélni!” In: Ján Kollár, i. m., 12–13. p. Figyelmeztetett ugyanakkor arra a körülményre is, hogy a pesti szlovák hívek „mintegy két tűz között élnek”, akik „nyelvüket forrón szeretik és ápolják”, ugyanakkor „köztünk” alig találhatik „a nyelvnek és nemzetnek gyámolítója”, amit a „tanítóink és lelkészeink” részéről nemzeti (etnikai) értelemben megnyilvánuló közömbös nevelés és oktatás következményének tartott, sok esetben „olyan hitvány, nemtörődöm emberek részéről”, akik „a nemzetünk iránti szeretetről egyszerűen mit sem tudnak és mily szégyen, szlovákkul sem beszélni, sem olvasni jól nem tudnak”.

táv), ámbar többen az alföldi szlovák értelmiség befolyásos képviselői közül igyekeztek bevezetni (különböző mértékben) az ún. kettős identitást – a szlovákot és a hungarus patriotizmust – kétnyelvűséggel párosulva, vagyis a szlovák, illetve a bibliai cseh nyelvnek a magán-, illetve egyházi környezetben, a nemzeti sajtóban való használatát a magyarnak a hivatali közegben, politikában, közéleti megnyilvánulásban, tudományban és művelődésben való használata mellett (mint főleg Haan Lajos, Zsilinszky Mihály, Jeszenszky Károly).

A szlovák identitástudat és az evangélikus egyházhoz tartozás elválaszthatatlanságának mítosza már a 19. század 30-as éveiben is néhányszor sérült, amelynek bizonyítéka például Sztraka Károly (Karol Straka) békéscsabai evangélikus lelkésznek Martin Hamuljakhoz 1839. 02. 12-én írott levele. Ebben többek között a következőket írta: „Higgyék el, Békés megyében mintegy 45 000 szlovák él, akik 12 papot, 22 tanítót (kettő-három kivételével) tartanak el, semmit sem gondoskodva a nyelvről, a nemzetről, az irodalomról: ámbar még két évvel korábban egy valamirevaló nyelvtan-könyvet, szlovák szótárt nem láthattunk Békésben...”¹⁰

Mivel Sztraka Károly kritizálta a csabai „honoráciorok” indifferens, illetve magyarmajmoló viselkedését, e néhány helyi befolyásos család viszonya ehhez a nemzetéhez hű tanítóval egyre romlott, ami számára kellemetlen következményekkel járt, ahogy arról M. Hamuljaknak írt 1843. 09. 4-én: „... a tavalyi év során az általam hön szeretett szlovák nyelvem miatt az ellenségeim (magyarománok) a központból kimartak az újonnan épített külső iskolába, ahol az imádságot is (reggeli istentiszteletet) meg kell tartanom, és amely költözködés során elvesztek a dolgaim, ahogy a számadásaim is, ami nekem nagy kárt okozott, mivel a megrendelők helyett a kifizetetlen könyvek árát, írás híján, nekem kell megfizetni.”¹¹ Szintén eleven elképzelés volt az evangélikus egyház és a bibliai cseh nyelv, mint az evangélikus szlovákság vallásgyakorlatának fő nyelve közötti szoros kapcsolat. Csakhogy a 19. század 40-es éveitől és főleg a század második felétől a szlovák evangélikus papok egy jelentős része „hazafias” okokból egyre inkább a magyar nyelvnek engedett teret az istentiszteletek során (főleg az egyházi énekek révén), a hivatalos jegyzőkönyvekben és protokollumokban, az iskolai munkában.¹²

¹⁰ Augustín Mařovčík: Rozšírovanie almanachu Zora a Hollého básni v okolí Békešskej Čaby, In: Slováci v zahraničí. 12. sz. 1987., 167. p.

¹¹ uo.: 168. p.

¹² Nem volt ritka jelenség az alföldi közösségekben például a következő eset, amely Balasgyarmaton történt és a Pešťbudínske vedomosti c. lap 1861. 05. 18. számában jelent meg: ahol is helyi evangélikus templomban „eme szlovák templomban” – az elhunyt szlovákért a gyászszertartás és az ének magyarul hangzott el. (Pešťbudínske vedomosti, 1. 22. sz. (05. 31.), 1861., 2. p.)

Nemzetvédő, illetve hazafi volt a kollári eszméktől áthatva Haan Lajos (Jaroslav) Gusztáv, hosszú évekig Békéscsaba evangélikus lelkésze. Az ő élettörténete és irodalmi tevékenysége az alföldi szlovák értelmiségi egy bizonyos archetípusát képviseli. A szlovák Alföld egyik legfigyelemreméltebb alakjáról van szó. Magas szakmai és társadalmi reputációt szerzett, amelyet nem bélyegzett meg sem a szlovák származása, sem a nemzeti mozgalom területén kifejtett időleges aktivitása. Az etnikai és nemzeti identitástudat szempontjából érdekes utat járt be a Kollár-típusú lelkes szlovák (szláv) beállítottságú diáktól (amelyet a Jaroslav név felvétele fejez ki) a pragmatikusan fellépő csabai honorácior típusán és a Stúr-féle mozgalom bírálóján át az ún. kettős identitás gondolatáig, vagyis az egyénileg elsajátított magyar és az elődöktől örökölt szlovákig. Haan Lajos az eperjesi evangélikus kollégiumban, a jénai és a berlini egyetemen elvégzett tanulmányait követően 1842-ben visszatért Békéscsabára, hogy a helyi, éppen akkor alakult polgári iskolában tanári állást vállaljon, ahol fő feladata a diákok számára a magyar nyelv megtanítása volt. Utóbb emlékirataiban megjegyezte, hogy számára ez nem azt jelentette, hogy a szlovák gyerekekkel elfelejtse anyanyelvüket, nem is szorította őket arra, hogy nyelvüket lebecsüljék, hanem csak azt akarta, hogy alaposan megtanuljanak magyarul, és felnőtként jobban érvényesüljenek. A következő évben Haan Lajost pappá szentelték, és apja, Haan János mellett Békéscsabán segédlelkész lett, ahonnan a forradalom után Nagylakra távozott (1849–1855) majd apja halála után Békéscsabán lelkész lett. Lelkészként is minden poszton fejlesztette a helytörténet és az iskolai oktatás kérdései iránti aktív érdeklődését. A történelemhez való kötődése a magán (főúri), az egyházi és különböző intézmények levéltárának célirányos kutatásává nőtte ki magát. Régészeti ásatásokat végzett, régiségeket gyűjtött, de a népköltészet rövid műfajait és gúnyneveket is.¹³

Sok műtárgyat adományozott a Nemzeti Múzeumnak Budapesten és az újonnan alakult megyei múzeumnak. Kezdeményezője és alapítója volt a „Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulatnak”, amelynek évkönyvében számtalan tanulmányt, dokumentumot, előadást és közleményt publikált. Szakmai és társadalmi elkötelezettsége (nemcsak megyei szintű) magyar értelmiségi körökbe juttatta őt, ami a szlovák nemzeti és kulturális mozgalom képviselőihez fűződő viszonyának fokozatos fellazulásához vezetett.¹⁴ Tagja és támogatója lett a Matica Slovenskának,

¹³ Képzőművészeti alkotásokat gyűjtött testvérével, Haan Antallal, az ismert festővel-portrétistával, aki pályafutását Olaszországban fejezte be (Capri szigetén élt).

¹⁴ Haan társadalmi konformizmusát kellőképpen megvilágította káplánja, a később hosszú évekig Békéscsabán lelkészkedő Szeberényi Lajos Zsigmond. Slovenská národná knižnica – Ar-

kapcsolatban állt J. M. Hurbannal, F. V. Sasinekkal és másokkal¹⁵, de legnagyobb becsben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagságát és az uralkodókörök részéről kapott társadalmi funkciókat tartotta (főleg a Liberális Párt soraiból), ahol fontos szerepet töltött be veje Zsilinszky Mihály (szintén történész), aki politikai karrierje egyes fázisai során volt képviselő, főispán, a kultuszminisztérium államtitkára, egy magyarosító (kvázi szlovák) egyesület, az ún. „Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület” (rövidítve MTKE) titkára.

Haan Lajos eperjesi tanulmányai során lelkes csodálója volt Kollár gondolatainak, sőt utóbb felvette vele a kapcsolatot nagybátyja, Petényi Salamon (Šalamun Dobromír Petian) segítségével, aki a Nemzeti Múzeum őre volt Pesten. Fennmaradtak Haan feljegyzései Eperjesről (1836) több költeménnyel együtt – például Oda k národu slawskému¹⁶ (Óda a szláv nemzethez), Lazar umjragcuj (Haldokló Lázár), Vlast a národ (Haza és nemzet), Oda pri prjležitosti perwého Sedenj Společn. Česlowanské w Prešowe dne 25 ho Září (Óda a Csehszláv Társaság első ülése alkalmából Eperjesen, 1836. szeptember 25-én). A cseh nyelvű költészet és a csehszláv társaság tagsága mellett magyar nyelvű verseket is írt, és tagja volt a magyar irodalmi társaságnak is. Itthoni beilleszkedése után egyre inkább az ún. kettős identitás felé hajlott, magyarul tanított a polgári iskolában, ahogy arról már fentebb szó esett, illetve kiadott egy Békéscsabán az istentiszteleteken használatos magyar nyelvű énekeskönyv-gyűjteményt. Ekkortájt a kollári eszméktől való elfordulása már egyértelmű volt, majd az 1848–1849-es szabadságharc idején már nagyon markánsná vált. Ondrej Štefanko az alföldi közegben, a 19. és a 20. században íródott történelmi és nem történelmi tartalmú monográfiatermést úgy jellemezte, mint az értelmiség össz-alföldi összefogásának részét, mint „gyökéresztést”, mint az újonnan alakult közösségek összekovácsolásának szándékát az új hazában.¹⁷

Az alföldi régió történelmi „feltérképezésének” szándékában Haan Lajos sok követőre akadt. A szlovákok vándorlása és letelepedése Magyarország különböző vidékein számos, a történelem, illetve a helytörténet felé vonzó értelemiségi figyelmét ébresztette föl, különösen az újonnan ke-

chív literatúra a umenia (Irodalmi és Művészeti Levéltár – továbbiakban SNK – ALU), sig. 126 AR 12

¹⁵ SNK – ALU, sig. M 90 A 33.

¹⁶ „...Ah! Hová tűntetek Svatopluk árnyai? / Dicső Károly csehek atyja, tanult Hus. / Sobiesky, Zrínyi, Nagy Péter / Jaroslav, te égő csillag, merre vagytok?... / Európában minden nyelv nemzetek szokását / dicsérik és terjeszteni igyekeznek, / csak a szlovák nem vigyáznak nyelvükre /...” Haan Lajos: Jegyzőkönyv 1836-tól, SNK–ALU, sign. MJ. 58

¹⁷ Štefanko, Ondrej: i. m., 191–192. p.

letkezett közösségekben. Az alföldi történetírás fogalma alatt elsősorban a helytörténetet, az egyháztörténetet értjük, kiegészítve a történelmi tárgyú publicisztikával. Gyivicsán Anna szerint¹⁸ egy etnikai -kulturális szempontból különleges egyéniségről van szó alföldi környezetben Haan L. esetében. A 19. századi regionális szlovák historiográfiának tehát része az alföldi regionális szlovák történetírás is, bár születése idején többen a szerzők, illetve az olvasók közül tudatában voltak annak, hogy itt elsősorban a magyar haza történetét tárgyaló munkákról van szó. A békés-csanádi régió a 19. század folyamán megőrizte mind minőségi, mind mennyiségi túlsúlyát a történetéről szóló könyvek és sajtókiadványok vonatkozásában, szemben Dél-Magyarország más, alföldi szlovákok lakta vidékeivel. Mindezek a munkák tükrözik szerzőik szemléletét, az alföldi szlovákok nemzetiségi öntudatát, helyi és regionális azonosulását illetően bizonyos fejlődési szakaszban, vagyis beleértve az etnokulturális változásokat.

A szlovák nyelvszigetek regionális történetírásának fejlődése semmiképp sem volt elszigetelt a más nemzetiségű, főleg magyar történészek munkáitól, amelyekből a szlovák szerzők merítettek, illetve építettek, hivatkoztak rájuk. Nem lehet tehát ezen problematika vizsgálata során figyelmen kívül hagyni a korszak Magyarországnak összes történelmi munkáját. Ugyanakkor a 19. században már nem beszélhetünk csak „hungarus” történetírásról, beleértve a regionális történetírást, hanem világosan meg kell különböztetni magyar és szlovák történészeket is¹⁹, még ha épp az Alföldön olykor összetettebb problémával állunk szemben.

Az alföldi szlovák történetírás komoly problémája az adott szerző besorolása, mivel a konkrét szövegből ennek nem kell következnie, az életútja nemzetiségi orientációját illetően lehet összetett, számos nyelvet használhatott (főleg magyart), valamint lekötelezhette magát az uralkodó politikai irányzatnak stb. Az alföldi szlovák történész fogalmát a következő feltételek határozhatták meg: szlovák származás és szlovák anyanyelv, Szlovákiában (szlovák etnikai területen), vagy valamely alföldi szlovák településen született, bizonyos mértékű lokálpatriotizmust áruolt el magáról, a szlovák nyelvszigetek történetének problematikájával foglalkozott, szlovák, illetve cseh nyelven publikált, illetve kifejezetten magyarul (és németül) írt a szlovák sajtónak, életének legalább egy adott szakaszában szlovák származástudatról tett tanúbizonyságot, fontos, milyen irányvonalat képviselt, vagy a nemzeti mozgalomban volt aktív, vagy fordítva, a

¹⁸ Divičanová, Anna (Gyivicsán Anna): Dimenzie národnostného bytia a kultúry, Békešská Čaba, 2002. 339. p.

¹⁹ Horváth, Pavel: Slovenská regionálna historiografia v 19. storočí. In: Historický časopis 1981., 29. 2. sz. 218–219. p.

magyar politikai pártokban, illetve milyen mértékben azonosult a magyar kultúrával, illetve a hungarus patriotizmus manifesztációjával.

A felsorolt kritériumok alapján a nemzetiségi identitástudat, illetve orientáció kifejeződése szempontjából az egyes történészek esetében jelentős különbségekről beszélhetünk. Jelentős különbségek voltak közöttük szakmai szempontból is, itt főleg az amatőr történetkutatókról, a papokról és tanítókról van szó. Közülük magától értetődően kitűnt Haan Lajos és Zsilinszky Mihály, köszönhetően magas színvonalú munkáiknak és egyúttal a Magyar Tudományos Akadémián, politikai álláspontjuk nyomán betöltött tagságuknak. Bizonyos probléma tehát a szakmai erudíció, a képesség megtalálni és felhasználni a forrásokat, közeledés a népszerűsítő irodalomhoz, a szerző egyéni stílusa, a publikációs egységek nagy száma és a szövegek műfaji besorolása. Néhányan az alább felsorolt szerzők közül céltudatosan és érdeklődéssel foglalkoztak kutatással és publikálással, mások inkább csak kivételesen, illetve alkalomszerűen.

Nemzeti orientáció szempontjából, ha némiképp leegyszerűsítve, az alföldi szlovák történészeket három csoportba sorolhatjuk:

a/ egyértelműen, vagy inkább szlovák beállítottságú – Andrej Školka (1777–1816), Štefan Leška, Daniel Zajac (1804–1870), Karol Jesenský (1815–1898), Ondrej Seberini (1824–1895), Emil Kolényi (1835–1915), Ján Pravdoľub Bella (1836–1924), Félix Kutlík (1843–1890) és Martin Cinkotský (1846–1907),

b/ a szlovák nemzeti mozgalmat illetően ambivalens álláspontot elfoglaló (formálisan a kettős identitás, illetve a kettős kultúra híve) – Haan Lajos (1818–1891) és Zsilinszky Mihály (1838–1925)²⁰,

c/ inkább magyarpárti álláspontot elfoglaló – ifj. Jankó János (1818–1891), Horváth Sámuel (1812–1893) és Gajdác Pál (1847–1929)²¹.

²⁰ Zsilinszky Mihály történeti munkáinak egy részét besorolhatjuk az alföldi szlovák történetírásba, főleg a helytörténeti témák feldolgozását és néhány életrajzi, valamint egyháztörténeti témát. Munkáinak nagyobb hányada egyértelműen a magyar historiográfia része.

²¹ Školka András Deménfalun született, pedagógus volt Szarvason, Mezőberényben, evangélikus pap Újverbáson, és ismert szakember a statisztika, a topográfia és a történelem területén. Zajac Dániel Mezőberényben született, evangélikus lelkész volt Nagylakon. Jeszenszky Károly Lalityon (Bácskában) született, diákként Kossuth Lajos híve lett, mint újságszerkesztő dolgozott Pozsonyban, mint jegyző Maglódon 1846-ban. A teológia elvégzése után Kecskeméten jogot is tanult. A forradalom idején a Közlöny c. lapot szerkesztette Pesten, Debrecenben, Budán. 1850-től Káplán Békéscsabán, majd 1853-tól lelkész Makón és végül 1855-től Nagylakon. Kolényi, E. Kulpinból származott, Óbecsén és Tovasán, majd 1861–1868 között Ferdinándfalván és 1869–1908 között Istvánvölgyén volt lelkész. Ján Pravdoľub Bella Liptószentmiklósról származott, tanító, hivatalnok és publicista volt. Több helyen dolgozott (Pest, Pármica, Nagyegyház, Békéscsaba). Félix Kutlík Nagybánhegyesen tanítókodott, Fazekasvarsádon, 1870–1874 között Petrócón, 1874–1876 Szilbácson, 1876-tól Kulpinban volt lelkész. Michal Cinkotský Szarvason született, tanított a szarvasi gimnáziumban, utóbb jelentős történész és politikussá lett (kétszer volt főispán, a kormánypárt országgyűlési képviselője volt több választási ciklusban, majd 1895–1905 között a Vallás-, és köz-

Borovszky Sámuel, számos magyarországi megye monográfia szerzője, az alföldi szlovák publicista és evangélikus lelkész Borovszky Sámuel²² unokaöccse kétségtelenül már egyértelműen magyar történész volt, aki a szlovák ügyek iránt semmilyen érdeklődést nem mutatott (még a szónak alföldi lokálpatrióta értelmében sem). Ezek a szerzők kisebb vagy nagyobb tájegységek történetét jegyezték le, néhány egyházközség történetét, a bevándorlók eredetét, sok érdekes tényt, természetesen ezen közösségek sajátos kulturális jegyeit, megnyilvánulásait, elképzeléseit és bizonyos sztereotípiákat. Jellegzetes vonás volt a lokálpatriotizmus is, például, amit Haan Lajos a „Pamätnosti békeščabianskych” második, szlovákosított kiadásában, 1866-ból írt: „Van ebben a városban valami olyan, ami az embert odavonzza. Aki egyszer látta, az többet innen el nem megy, hanem földet vesz, házat, és ott letelepszik.” Az említett történészek mellett az alföldi környezetben további értelmiségiek alkottak – papok, tanítók, helyi hivatalnokok. Sokan közülük a helyi periodikákban, illetve alkalmi kiadványokban, főleg egyházi jelleggel, igyekeztek befolyásolni az egyes enklávek kulturális jellemzőit, amely egészen a 20–21. század fordulójáig tovább élt.²³

Ezt közérthetően kifejtette Albert Škarvan is „Szlovákok” című könyvében. Az alföldi szlovák problematikával kapcsolatban A. Škarvan a következőket írta: „Szép számban élnek még szlovákok Magyarország déli, termékeny síkságain, magyarok és szerbek között. Régóta élnek ott. Az éhség és a nyomor, amely hajdan pusztított az északi, szlovákok lakta vidékeken, üzött el sok szlovákot a termékeny, gyéren lakott délre. A szorgalmas szlovákok gyorsan gyarapodtak anyagilag és lélekszámban a termékeny földön, és alapítottak nagy falvakat és városokat, mintegy szlovák

oktatási Minisztérium államtitkára volt). Horváth Sámuel Sajóközéről (Borsod megye) származott, előbb Aszódon káplán, majd Tótkomlóson evangélikus lelkész volt. Gajdác Pál Békéscsabán született, és mint evangélikus pap Szarvason, Békéscsabán és legtovább Tótkomlóson szolgált. Horváth Sámuel és Gajdác Pál történeti munkáikat magyarul írták és adták ki, de köszönet illeti őket, hogy néhányan prédikációt bibliai cseh nyelven is kiadtak (Horváth csak egyet) – Francisci Mihály és Seberényi Lajos Zsigmond besorolta őket a „Dolnozemski slovenski spisovatelja” (Alföldi szlovák írók) c. cikkükbe (In: Čabiansky kalendár na rok 1936. 52–53. p.) Ők mindketten dacára az etnikailag egyértelműen szlovák településen, Tótkomlóson gyakorolt hivatásuknak, mind a civil életben, mind az egyházi élet terén mint magyar „hazafiak” léptek fel, vagyis a szlovák nemzeti eszmék, illetve a „pánslavizmus” ellenzőiként.

²² Borovszky Sámuel a Bács megyei Pincéden született.

²³ A lokálpatriotizmus motiválta a következő látomást is: „Léleken látjuk a mi Csabánkat (Békéscsaba) száz év múltán, mint az Alföld egyik legvirágzóbb települését, gyönyörű házaival, magas iskoláival, sok templomával és tornyával. Talán az Isten megsegíti és teljesíti azt az ígéretet: hogy felnő, mint a folyóvizek mellé ültetett fa!” Ludewit Haan, Pámetnosti békeš-čabánske, Pešť, 1866. 81 – 82. p. Haan számára Békéscsaba (illetve egész Békés megye) valóban „Kánaán”, az ígért földje” volt.

szigetekként a magyar tenger közepén. Ezek a falvak és városok minden elszigeteltségük ellenére nemhogy elsoványodnának, hanem folyton növekszenek és virágoznak. Nem megy ritkaságszámba az olyan földműves, akinek vagyona több százezer rubelt tesz ki. Az ilyen gazdag parasztnak rendszerint egész ménese van, nagy marha-, sertés- és birkanyújai, óriási földjei. Egyszóval birtoka inkább egy gazdag nagybirtokoséra emlékeztet, azzal a különbséggel, hogy életmódja továbbra is az egyszerű falusi gazdáké: bő vászonnadrágban és báránybekecsben jár, egyszerű szobában lakik, az udvaron alszik széna-, vagy szalmakazalban. A rossz csak az, hogy az ilyen gazdagparaszt már keveset dolgozik a földjén, inkább felesben kiadja más parasztnak. Kezdetben, amikor a szlovákok még csak letelepültek ezekre a földekre, ahol most laknak, a vidék csupa mocsárból állt, amelyek a széles kiöntések nyomán keletkeztek. A szlovákok azonban a folyók mentén gátakat emeltek, kiszárították a mocsarakat és rendkívül termékeny mezőkké és rétekké változtatták őket...²⁴

Škarvan szövege a többségi, ún. felvidéki szlovákság elképzeléseit tükrözi az életükről az Alföldön, vagyis főleg a szorgalmukról, szerénységükről és az ottani szlovákság tehetőségéről, amire az előbbiek segítségével tettek szert a termékeny alföldi síkságon. A 19. század folyamán azonban olyasmi történt, amit bizonyosan idillikusnak, vagy bőséghozónak korántsem lehetne tartani a helyi viszonyok között, vagy legalábbis kielégítőnek a szegény jövevények és őslakók számára a megélhetést illetően. Időről időre a lakókat rossz termés, mostoha időjárás, árvíz vagy járvány sújtotta, amiket a krónikások és a többé-kevésbé amatőr történészek lejegyeztek.

A jómód és a bőség mítosza sok szlovákot, főleg a mai Szlovákia hegyvidéki területeiről, vonzott az alföldi vidékekre, ahol azonban gyakran képtelenek voltak változtatni siralmas helyzetükön. Így például 1852-1853-ban Békéscsabán lezajlott a település betelepítésének úgynevezett harmadik hulláma²⁵, amelyet a korabeli szerzők többé-kevésbé csak érintőlegesen említettek. Haan Lajos Békéscsaba város monográfiájában csak a szociális problémával kapcsolatban említi a betelepülők megérkezését, konkrétan a város elővárosa (Őszöllök, Jamina, később hivatalosan Erzsébethely) megnövekedett szegény lakossága kapcsán. Egy maroknyi, főleg katolikus, Árvából, Liptóból és Sáros megyéből jött családról van szó, akik nehéz életkörülményeikből éppen az „ígéret földjén” kerestek megoldást,

²⁴ Albert Škarvan: Zápisky vojenského lekára / Slováci, Bratislava 1991. 186 – 187. p. A. Škarvan „Slováci” c. művét Oroszországban (véltetően L. Tolsztoj támogatásával) a 20. század elején kívánta kiadni, de kéziratban maradt, és csak 1969-ben publikálta Š. Kolaf a Literárny archiv évkönyvében

²⁵ Ján Chlebnický: Čabianska čítanka I. – Szlovák olvasókönyv I. Békéscsaba. 1996. 112. p.

aminek alapja az Alföldnek mint élelemben bővelkedő, bőtermő vidéknek a híre volt. Ezt megelőzően 1847 folyamán a „Slovenské národné noviny” hasábjain többször megjelent közlés Árva, és Sáros megyei kitelepültekről, akik télvíz idején reménytelen helyzetükben az Alföldre vándoroltak. Idősebb Ján Kutlík pitvarosi evangélikus lelkész, Štúr lapjának egyik legaktívabb levelezője néhányszor írt róluk. A megélhetésért vándorlók mélyen megérintették, „oly nagy a fájdalom, amikor reájuk gondolok, sőt látom ezeket a szegény árvai híveket”, sőt hívei körében élelmiszergyűjtést tartott, „nálunk minden szegénynek jut, de legtöbbet a Sáros megyei ruszinok és az árvai szegények kapnak”.²⁶ A korabeli szlovák sajtó a következő évtizedekben is éhínségről és rossz termésről tudósított²⁷.

A gazdag Békés megye szegényei a 19. század első felében települtek le az újranépesített településeken. Amikor 1843-ban a Békés megyei Pitvaros lakóinak szerződése lejárt, a Királyi Kamara felajánlotta, hogy egy új szerződés szerint minden bérelt 20 hold után 4 hold dohányt természetnek, amely termésnek fele a kamarát illeti – ennek záloga a település léte volt. Jeljeljel a pitvarosiak az „ajánlatot” elusították, amire a Kamara keményen reagált, bár a megyei hivatalok befolyása nyomán a kamarai adminisztráció nem lépett, hanem az új szerződésben megengedte nekik az egész terület harmadának bérletét. A pitvarosi határ kétharmadán a Kamara két új települést hozott létre – Albertet és Ambrózfalvát²⁸, amelyek a környező települések szegény sorú szlovákjai által lettek benépesítve, Alberten komlósiak, Ambrózon csabai zsellérek telepedtek le, mindnyájan „dohányosok”, vagyis jobbágyok, akik 5-20 holdon dohányt kellett természetnek, amelynek fele bérlet fejében a Kamarát illette és a termés másik felére elővásárlási joga volt.

A gazdasági és szociális viszonyok példaszzerű esete Nagybánhegyes létrejötté²⁹. Eredetileg Bánhegyes pusztát a Kamarától bérelték, ahol 1839-ben 120 béres és pásztor élt a szétszórt szállásokon, pásztoranyagokon. A 19. század 40-es éveitől kezdődően érkeztek új betelepülők például 80 család Nagylakról (1843-ban), 1855 és 1856-ban Tótkomlósról³⁰, 1870-ben

²⁶ Slovenské národné noviny később SNN), 2. 182 (1847. 04. 05.), 727. p.

²⁷ SNN, 2. 165 (1847. 02. 03.), 659. p.

²⁸ A települések elnevezése Ambrózy Albert a Királyi Kamara temesvári prefektusának nevéből ered, aki 1843-ban a települések betelepítését szervezte (Ambrózfalva, Csanádalbetri). Janecskó, Ján: Obec Albert a slovenské ľudové tradície. In: Národopis Slovákov v Maďarsku 16. 2000. 88. p.

²⁹ Ján Sirácky a kol.: Slováci vo svete I. Martin 1980. 59. p.

³⁰ První popis duši evanjelických v nově založeném Bánhegyeši, který z dom do domu konal 11. aug. r. 1856-ho ml. Jan Kutlík zpráve církví a Jiří Antal kurátor (Evangélikus egyház Bánhegyes). Egyebek mellett a fenti összeírásban szerepelnek *szlovákiai* jövevények nevei is, pl. Demian Pónikról (Zólyom megye) és egy jegyzőkönyvi kiegészítésben megjegyzés három

földnélküliek Békéscsabáról (akik az államtól családonként 21 hold földet kaptak)³¹. A 19. század folyamán, főleg az első felében folyamatos volt a városokban és több településen a migráció a régióban köszönhetően a munkalehetőségnek. A *szlovákiai* betelepülők útja szociális motivációjú volt.³²

Míg a 19. század elején a dél-alföldi szlovák esetében etnikai, a század 70-es, 80-as éveiben már nemzetiségi (illetve nemzeti) tudatról beszélünk, amely némely intézményben otthonra lelt.

A magyar nemzetiségi politika a dualizmus idején vehemensen igyekezett érvényre juttatni az egy politikai nemzet, egynyelvű vagyis magyar-kultúrájú ország eszméjét, miközben határozottan elvetette a szlovák nemzeti mozgalmat, ami Gyivicsán Anna szerint „tükröződik a mélyen ellentmondásos, számtalan közhellyel terhelt nemzetiségi tudatban és viselkedésben (a békési, bácskai, bánáti szlovákok, csabaiak, szarvasiak, szlovák származású magyar állampolgárok elkeresztelése tótnak, tírják-nak...)”³³

Az alföldi szlovákok etnokulturális fejlődését főleg a következő tényezők határozták meg:

1) a szlovák telepések az évszázadok folyamán ugyanazok, vagy hasonló társadalmi és kulturális tényezők hatottak, mint a magyarokra, ezért jóval könnyebben és gyorsabban alkalmazkodtak az új földrajzi és gazdasági feltételekhez, mint például a német etnikai csoportok, akik lényegesen más régióból jöttek, ugyanakkor a szlovákok erős tudati kötődése a ma-

Medgyesbodzasi, illetve 20 csabai család letelepedéséről 1859. márciusában. A feljegyzéshez „Na pamiatku visitacii v cirkevni ev. A. v Bánhedešskej“ 1877. 5. 26-i dátummal csatolva lett egy 1877. 8. 25-én készült összírás („popis cirkevny z dom do domu), amely szerint Tótbánhegyesen (ma Nagybánhegyes) 1.187 evangélikus és 42 „idegen” lélek (t. i. más felekezettű) élt, összesen 1229 fő (253 család). A bánhegyesi ev. Egyház keresztelési anyakönyveinek első része az 1846 – 1859, az esketettéké az 1857 – 1866, az elhunytaké az 1842 – 1859 közötti éveket öleli fel. Az 1855. év halotti anyakönyvében nagy számban bukkannak fel a település lakóinak nevei, amikor a faluban pusztított a kolera.

³¹ 1860-ban mint önálló település különvált Magyarbánhegyes. A nagyobb Tót-Bánhegyest a helyi „hazafi” honoráciorok kezdeményezésére 1909-ben átkeresztelték Nagybánhegyes névre, bár a szlovákok akkor is abszolút többséggel bírtak a településen.

³² Érdekes esetről számolt be a Národnie Noviny tudósítója 1874-ben, ami számára további elmélkedésre adott lehetőséget. Vonathoz kísérte a barátját, amikor feltűnt neki egy férfi baltával és egy zsák krumplival, mellette pedig egy asszony batyúval és egy csecsemővel. Megszólította a férfit: „Hová valósi jóember? – A trencsén megyei Várnába! – Hová megy? – Horvátországba. – Minek? – Otthon nincs munkánk, Horvátországban pedig erdőirtáson adnak nekünk munkát, hát megyek a munka után. – Hát azt a krumplit viszi magával? – Igen, az lesz az ételmünk az úton és ha odaértünk néhány napig abból fogunk élni. – Hát nem félnek olyan messzire menni egy apró gyerekkel, - Hát mihez foghatnánk odahaza, Talán haljunk éhen?!...” Národnie noviny

³³ Anna Dovičanová: Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Etnokultúrme zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. Békéscsaba, 1999. 38 – 39. p.

gyar államhoz elősegítette a gyorsabb asszimilációt; (2) a szlovákok belső migrációja Magyarországon részben ellentmondásos, de egymással összefüggő lehetőségekkel szolgált a népi kultúra szélsőségeinek két trendje nyomán, vagyis az akkulturáció és asszimiláció, és ugyanakkor a saját kulturális tradíciók továbbélésének trendje nyomán. Az Alföldre érkezők jelentős része rövidebb-hosszabb ideig tartottak fenn családi, kulturális és bizonyos mértékben politikai kapcsolatokat az eredeti szlovákiai régiókkal, ezzel is fékezve az asszimiláció intenzitását. Az említett megállapítás egész közösségeket is érint, főleg egyházi vonalon, mivel az egyes evangélikus egyházközösségek szlovákiai egyházközösségekkel tartottak fenn kapcsolatot. Az anyaországgal, az ú. n. Felvidékkel fenntartott többé-kevésbé intenzív kapcsolat mellett főleg a 19. század második felétől szembeötlővé váltak az alföldi szlovákok közötti különbségek, amelyek tükröződtek a tudományos munkákban, illetve a szlovák (szlovák-, és kormány-párti) sajtóban megjelenő cikkekben.

A 19. század második felében az alföldi (főleg evangélikus) szlovák értelmiség két, jól elkülöníthető csoportba oszlott, attól függően, hogy ki mennyire állt közel a szlovák nemzeti mozgalomhoz (illetve a túrócszentmártoni centrumhoz), vagy a magyar hazafiság erősebb, vagy gyengébb megnyilvánulásához (illetve a kettős identitás gondolatához³⁴). Jó példa volt erre a különbségtételre a békés-csanádi régióban kialakult helyzet, ahol a legtöbb szlovák élt a legkompaktabb egységben. Az első csoportot a kislétszámú Kutlíkok jelentették, főleg egy család tagjai – id. Kutlík János (lelkész Pitvaroson), Félix Kutlík (lelkész több bácskai településen, legtovább Kulpínban), ifj. Ján Kutlík (lelkész Nagybánhegyesen), illetve mások, zömében nagylaki lelkészek és tanítók. A másik csoport, az ún. Haanok rokonná lett családok tagjai körül (Vilimek, Haanok és Zsilinszkyek) csoportosultak csabai honorácior értelmiség köréből – Vilim János³⁵,

³⁴ Amely a nemzeti, vagy „csak” az etnikai tudat akceptálásának is kérdése volt.

³⁵ Vilim (Wilym) János fiatal korától kezdve tanítóskodott Békés megyében, 17 évig Mezőberényben, majd 1847-től Békéscsabán. Pedagógusi módszerei, érdeklődése, megfigyelései nyomot hagytak a berényiek és a csabaiak egész generációjában. Kéziratban fennmaradt Čabianska školská kniha c. munkája, amely az 1842 – 1871 közötti időszakból tartalmazza a diákok névsorát, különböző utasításokat, tanmeneteket, megjegyzéseket, rajzokat (különös tekintettel az iskolakert-ről készült grafikus ábrázolásra, a parcellák és a termesztett növények feltüntetésével) – magyarul és bibliai cseh nyelven íródott (Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 64. 14. 1. ltsz. alatti). Vilim János gyümölcsnemesítéssel is foglalkozott. Vonatkozó ismereteit és tanácsait készséggel publikálta „Owocinárstwo alebo stromowé zahradníctvo...Pest,1869. Békés Megyei Levéltár, IV. 252 e./3., No. 847, 1156, 1637, 1708., Vilim János életrajzát Zsilinszky Mihály dolgozta fel (akinek mindkét felesége Vilim unokája volt a „Vilim János B.-Csabai ev. tanító életrajza, Gyula 1871.” c. művében.

Haan János³⁶, a fia Haan Lajos (aki Vilim J. veje volt) – valamint a szarvasi evangélikus gimnázium néhány professzorából (A. Molitoris, Š. Jančovič, Š. Koreň és mások), továbbá tótkomlói és szarvasi lelkészek. Velük szemben egyfajta ellenzéki álláspontot foglalt el Ján Pravdoľub Bella, csabai tanító, a békéscsabai evangélikus iskolák tanítója hosszú évekig (1874-1896 között), aki irodalmi és újságírói munkásságával közel állt a Kutlíkokhoz. A két irányzat nem jelentette csak a szlovákságnak a magyar társadalomban elfoglalt helyéről kialakított két koncepciót, hanem mindegyikük publikációs tevékenységével, illetve közéleti szereplésével propagálta (a közös álláspont mellett) saját nézeteit, elképzeléseit, sztereotípiáit is.

Ellentétben a másik irányzattal a Kutlíkok a 60-as évek végén a dél-alföldi enklávét „Dolnozemske Slovensko” (Alföldi Szlovákia) néven kísérelték meg definiálni. A hasonló című cikkben id. J. Kutlík a „Pešťbudínske vedomosti” c. újság hasábjain a következőket írta: „No az lesz a mi nyakas magyarjainknak „Alföldi Szlovákia”! Így is éppen eléggé bántja őket a „Vidék” az ártatlan életrevaló gyermek. Úgy van. Van nekünk „Alföldi Szlovákiánk” is, óriási esperességünk a csanád-arad-békései régióban, Bácskában, és a szerb Vojvodinában, ahol szlovák van százezerszám, s ahol az óriási Csaba, Szarvas, Komlós, Nagylak, Berény, Kovacsica, Aradács, Pazova, Petrovac (Petróc) stb. az összes újságunkat és irodalmunkat fenntartani képesek! Látjuk, ez nem kis dolog, mi itt anyagilag erősek vagyunk, szép számú, erős vállú, dolgos szlovák, akik nem akarunk elfordulni „Szláv anyántól”. Ezidőtől fogva tehát az „Alföldi Szlovákiából” származónak valljuk magunkat és ti magyarónok nem mondjátok nekünk, hogy „parturiunt montes” (hegyvidékiek) – mindezt nem politikai divatból tesszük (nem a mi politikánk!), hanem a nemzeti létért, minden földrajzilag szétszórót, de lélekben, gondolatban egységes szlovákság művelődéséért.”³⁷ Későbbi munkáiban Haan L. és Zsilinszky M. a régió szlovákságát csak néprajzi vonatkozásban veszi számításba.

A Haan-féle irányzat eszmei összefoglalásának tekinthető Zsilinszky munkája a nagyszabású az Osztrák-Magyar Monarchia történetét tárgyzó helytörténeti, enciklopédikus műben, amely Rudolf főherceg kezdeménye-

³⁶ Haan János, aki magántanító és nevelőként kezdte, de főleg 37 évig mint evangélikus lelkész munkálkodott Békéscsabán (előtte 1808 – 1818 között Sámsonházán, szlovák településen, a mai Nógrád megye területén). Verseket írt, valamint az újabb természettudományos és mezőgazdasági ismereteket propagálta és népszerűsítette. Mint lelkész szükségesnek tartotta abban az időben hívei továbbképzését gazdálkodási ismeretek terén is, pl. lucerna-mag, dohány termesztéssel, selyemhernyó tenyésztéssel, illetve perspektívkusan a selyemgyártás fellendítésével foglalkozott a régióban. 1845-ben Szarvason kiadta „O užitečnom sadění dohána, rozmlouvání... pre lud čabjanský c. könyvecskéjét, mivel a dohányt fontos mezőgazdasági terménynek tartotta a békés-csanádi régióban.

³⁷ Pešťbudínske vedomosti, 2. 29. (1862. 04. 11.)

zésére született két nyelven – németül és magyarul (Az Osztrák-Magyar Monarchia szóban és képben). Zsilinszky Mihály a Magyar Királyságról szóló második kötetben a Békés megyei fejezet szerzője volt. (Bécs 1891). Egyebek mellett megállapította: „Nemzetiségi és vallási tekintetben Békés megye szószerint kis tükre az egész országnak. Minden felekezet és nemzetiség ragaszkodik saját szokásaihoz, anélkül, hogy a mások tradícióját kisajátítaná. Ebből fakad az emberek megjelenési formájának színes volta, öltözködésben, lakáskultúrában, ám ez a sokszínűség nem torkollik kiáltó ellentétekbe. Egyazon város lakói már első pillantásra különböznek egymástól, úgy nyelvi, mint vallásfelekezeti szempontból. Az adott város részeinek egyedi a karaktere, attól függően hogy magyarok, románok, vagy szlovákok lakják.”³⁸ Zsilinszky előbb vázolt harmonikus (szívélyes) képe a különböző nemzetiségek együttéléséről a magyar hazában részben megfelelt az ő meggyőződésének, illetve a hivatalos politika elvárásainak. Az említett szövegben utóbb mint tény hangsúlyozza: „...a nép maga beismeri, hogy a magyart, mint hivatalos nyelvet szükséges megtartani – és úgy maga teszi meg ezt a nyelvet az iskolák, templomok nyelvéné, illetve a közéleti megnyilvánulások és istentiszteletek nyelvéné.”³⁹

Valószínűleg a magyar nyelv fent említett terjesztését és a nem magyar etnikumok kultúrávesztésének egyéb vonásait a harmonikus együttélés részének tekintette, de ugyanakkor a magyarországi civilizációs fejlődés jeleként is, hasonlóan a földművelés térnyeréséhez az országban, az ipar és a közlekedés fejlődéséhez, az életszínvonal emelkedéséhez, az iskolák és kulturális intézmények építéséhez, illetve az öltözködésben meg-

³⁸ Zsilinszky Mihály: Von der dreikachen Körös bis zur Marus. In: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. I. Wien 1891. 448. p.

³⁹ Zsilinszky Mihály: i. m., 446. p. Mikszáth Kálmán tollából született egy érdekes ironikus megállapítás egy bizonyos megye multietnicitását, illetve ezen tény politikai megítélését illetően Magyarországon: „Isten őrizz, ahol egy nemzetiség van! Abból a fajta rosszból jobb ha többféle van, ahol három nemzetiség van, ott már lehet velük kártyázni. Az egyik mindig „tromf” a másik kettővel szemben, vagy a kettő tromf az eggyel szemben, ahogy sikerül. Ezen alapszik a megye politikája és ilyen diplomácia mellett úgy-ahogy megélték az előző főispánok is, akiknek olykor sikerült a gyűléseken meghozni a magyarok kedvét a győzelemhez.” (Mikszáth Kálmán: A Noszthy – fiú esete Tóth Marival). Zsilinszky és Mikszáth gondolkodásának kontrasztja az idézetek alapján egyértelmű. Hasonlóképpen érdekes, a helyi arisztokrácia, illetve az ún. honorációrok képviselőjének álláspontjáról szóló vallomás a 19. század második feléből. Mikszáth regénybeli főispánjának szájából: „...tegnap az urakkal szlovákuul tárgyaltam, s azon felül is gyakran beszéltem szlovákuul és sok emberrel, minthogy gyakran is fogok szlovákuul beszélni, mert szívesen beszélek szlovákuul, de uraim (és itt hirtelen elpirult, szinte megszéppült az arca, míg hangjában megpendült a fém, amelyből hagyományosan apró érmekeket vernek, amelyekkel hallgatóságot lehet venni), ha magamra öltöm ezt a ruhát (és mutatóujját ráhelyezte meggyszínű bársonymentéjének rubintokkal kirakott csatjára), akkor három isten közül a negyediknek hiszek, a magyarok istenének és az egész földgolyónkból csak egy darabot látok, a magyar hazát és feledve minden nyelvet, csak egyet ismerek a magyart! (234. p.)

lévő etnikai jegyek eltűnésében a modern (városi) viselet nyomán⁴⁰. Békés megye városainak és falvainak jellemzése kapcsán csak Tótkomlós és Kétegyháza esetében említette meg, hogy a lakosság többségét az első esetben szlovákok, a másodikban románok alkották, amíg Gyula esetében, hogy a várost magyarok, németek és románok lakják. A régió legnagyobb városának, Békéscsabának nem említette az etnikai karakterét, csak annyit említett, hogy a város az előző évtizedben egy „szép magyar színházzal” gyarapodott. A szöveg záró részében a Békés megyei magyarok, szlovákok, németek és románok etnográfiai és főleg népviseleti különbségeit taglalja. Közölte a megye lakosainak vallási összetételét, de az etnikai összetételt nem számszerűsíti.

Az etnikumok közötti harmonikus együttélés és kölcsönös együttműködés főleg a dualizmus korában volt fontos téma a kormánypárti szlovák sajtóban, illetve a társadalmilag elismert szerzők munkáiban, gyakran emlegetve vezércikkekben és különféle kommentárokból. E mellett a nemzeti párti aktivisták hasonló elvi alapon proklamálták téziseiket „a magyarországi nemzetek testvéri együttéléséről”, csak másként fogták fel az idő-tényezőket. Szerintük a nemzetiségileg egyenjogú társadalomnak Magyarországon fokozatosan kellett megszületnie, amíg a Haan-csoport ezt már meglévő realitásként fogta fel. J. P. Bella, akit pánszlávizmussal vádoltak és a hazafiság hiányával, az evangélikus iskolák 2. és 3. osztálya számára írott (Békéscsaba, kiadása éve nélkül) az „Ország-haza, Magyarországról” című fejezetben a következőt írta: „...Országunkat apáinktól örököltük, ezért nekünk szülőföldünk. Örökségként ő a miénk, ezért hazánknak is hívjuk. Itt születünk, itt élünk: ezért szeretnünk kell mint anyánkat. Honfitársainkkal mindig szeretetben és egyetértésben élünk, az ország törvényeit fenntartás nélkül teljesítjük, szükség idején drága hazánkat védjük meg az ellenségtől...” (18. old.), majd a „Nyelv” című fejezetben így folytatja: „...A világon ezernél is több nyelv létezik. Minden nyelv Istentől való, ezért egyiket sem becsülhetjük alá, hanem mindet tisztelnünk kell. Felebarátunkat más nyelvre miatt gyűlölni és meggyalázni ocsmány bűn. A mi országunkban sem beszél minden ember egy nyelvet. Így a nyelvek szerint: magyarok, szlovákok, németek, szerbek, ruszinok és románok vagyunk. Azért még mindnyájan egy szülőhazának vagyunk fiai és mint ilyenek békével és szeretettel legyünk egymás iránt és segítsük egymást. Hazánkban

⁴⁰ Zsilinszky Mihály a hazafiságról alkotott korabeli elképzeléseinek, nézeteinek, hozzáállásának megfelelően nem tudta kihagyni a megye török utáni betelepítője báró Harruckern János György érdemeinek jellemzésekor a következő nivelizáló megjegyzést, miszerint a báró sajnos, „...nem büszkélkedhetett magyar ősökkel, de nem is áldozta vérért azon eszmékért, amelyek a magyarokat lelkesítették, de politikai okok folytán erre a vidékre kerülve, magyar mágnássá lett, majd Békés megye főispánjává, amelyet helyreállított”. (Zsilinszky Mihály: i. m., 438. p.)

anyanyelvünkön kívül szükséges és hasznos a hivatalos magyar nyelv ismerete is. Ezért tanuljuk ezt a nyelvet már az iskolában, hogy utóbb az életben hasznunkra váljék.” (20 – 21. old.)⁴¹ Ez a szöveg a 19. század utolsó harmadában, éppen a legerősebb nemzetiségi elnyomás idején született. A fent említett J. P. Bella a különösen aktív pedagógusok és népművelők közé tartozott, aki gyakran publikált iskolai, nemzetiségi, történelmi és néprajzi témájú cikkeket stb.,⁴² de főleg néhány sikeres tankönyvet írt. Bár jónéhány csabai (szlovák származású) honorácior⁴³tevékenységét kritikával illette, Haan Lajos és Zsilinszky Mihály korrekt kapcsolatot tartottak fenn vele.

Az alföldi értelmiségnek a szlovák lakosságról alkotott alapvető elképzeléseikhez hozzátartozott tehát adott tulajdonságok feltételezése, konkrétan szorgalom, igyekezet, vallásosság, illetve istenféltség, a fiatal férfiaknál hajlandóság a „kocsmába járásra”, a nőknél a varázslásos praktikák iránt, feltűnő vonzalom a zene és az ének iránt, a népviselet esztétikai értékei, babona (a népi démonológia intencióiban), a nemzeti kérdés iránti passzivitás (a Haan-csoport esetében céltudatosan támogatva a szlovákbarát sajtó diszkriminációja által, ahogy arról J. P. Bella ír, illetve ellenkezőleg, a Dolnozemske listy (Alföldi lapok 1883) c. kétnyelvű helyi periodika támogatásával, az evangélikusoknál az írástudás és az olvasottság, az írástudás fejlesztésének hivatalos szándéka a „haza nyelvén, a szlovák dialektusok beszélt stílusának magyarosítása, más etnikumokhoz fűződő viszonyban megnyilvánuló bizonyos mértékű ellenszenv, elfogultság, például a németekkel szemben, mint zsugori, céltudatos spekulánsokkal szemben, akik összevásárolják a szlovákok és németek földjeit (konkrétan például Jeszenszky Mezőberény monográfiájában), a magyarokkal szemben az étkezés és a bűnözés területén (a magyaroknak tulajdonított rablások, tolvajlások), a román „testvérekkel” szemben megnyilvánuló kulturális felsőbbrendűség érzése (Haan Lajos és Zajacz Dániel Nagylakról írt monográfiájában), szembetűnő ellenérzés a zsidókkal szemben, mint egoista spekulánsokkal szemben a kereskedelemben, a kocsmában, olyanokkal szemben, akik nem képesek tisztességesen élni, vagyis mezőgazdaságból, illetve kézművességből (illetve mint a magyarosítás képviselőivel, alattomos haszonlesőkkel szemben, akik mindig alkalmazkodnak a hata-

⁴¹ Bella tankönyvei és olvasókönyvei a Békéscsabai Evangélikus Gyülekezet Levéltára fondjai közt találhatóak.

⁴² Például a Slovenské pohľady hasábjain szakcikkeket publikált: Békešká stolica (1901. 531 – 534. p.), Slováci v Békeškej stolici (1902. 295 – 303. p.) Ludové zvyky a povery v Čabe (1902. 385 – 390. p.)

⁴³ Bella álláspontját legjobban kéziratossal megjegyzései tükrözik: Zápisky, SNK – ALU, sig. 38 E 13, Bellovci: SNK – ALU, sig. M 89 N 29.

lomhoz (a híres „zsidó főbia” id. J. Kutlík szerint). Szlovákiával ellentétben a hegyek, a juhtartás, a burgonyatermesztés, illetve az ezen alapuló hagyományos étrend nem váltak az alföldi szlovákok számára szembevetendő szimbólummá, ellenkezőleg a kulturális modelljükben hangsúlyt kaptak a termékeny rónák motívumai, a marha- és sertéstartás, a gabonafélék termesztése és különféle étkezési szokások (amelyekhez a kukoricából készült ételek, a búzalisztból készült kenyér, a szalonna és például a regionális identitástudat mai napig fontos eleme, a híres csabai kolbász tartoztak).

A nép gondolkodását a nemzeti mozgalmat, és a magyarosítás kérdését illetően mind a két irányzat saját szájíze szerint magyarázta. A lelkek „nemesítéseként” fogták fel az 1848/49-i forradalom eseményeit, a Protestáns pártens bevezetésével kapcsolatos eseményeket az 50-es és 60-as évek fordulóján, a Memorandummal illetve a Maticával kapcsolatos eseményeket és a Millenáris ünnepségekre (1896) való készülődést. Haanék például büszkén emlegették közléseikben a csabaiak és a komlóiak szerbek elleni tömeges és hazafiúi lelkesedéssel áthatott fellépésének mítoszát a forradalom idején, míg a valóságban az ő alakulataik semmilyen ütközetben nem vettek részt, sikerrel kerültek ki a lehetséges konfrontációt. Forradalmi lelkesedésben azonban kitűntek a hadmozdulatot kísérő papok s néhány tiszt a tehetősebb „városiak” sorából, akiket a minél kedvezőbb társadalmi érvényesülhetés ambicionált.⁴⁴ A délföldi szlovák intelligencia két irányzata közül végül Haanék jutottak domináns szerephez (a pártens esetében is tudniillik az autonomisták a patentalistákkal szemben), míg a Kutlík-féle irányzatnak a megbántottság érzése maradt „a nemzetünkre és egyházunkra romlást hozó politika tisztelői” részéről, valamint (az idősebb J. Kutlík szerint) a remény: „Mégis jó reménységgel lehetünk; van szeretett Szlovákiánk, a mi szülőföldünk, amelyben álmunkban mi is gyönyörködünk, s lélekben eggyé válunk vele; szomszédságunkban van a *törzsünkbeli* dicső szerb Vojvodina a szép, dicsőségben gazdag Bácskával; de itthon is van hatalmas szlovák esperességünk, s benne lelkészek, tanítók, professzorok, akik ha csak felemelnék szavukat az alárendeltjeik előtt, rögtön új világ születne, mindjárt másként lenne a szarvasi iskolákban is, és mi magunk, *elveszettek* annyi néppel *kánaáni* állapotunkban az Alföldön létrehozhatnánk egy másik, számban kisebb, de anyagi erejét tekintve majdnem azonos Szlovákiát.”⁴⁵ A magyar országos megyei és helyi vezetést céltudatosan igyekezett különböző gyakorlati ténykedésében a Kutlík-féle irányzat

⁴⁴ A „városiak” (vagyis a polgárok) alkották az alföldi mezővárosok lakosságának leggazdagabb részét, a középréteget a „tanyasiak” a legszegényebbeket a „szőlőbeliek” képviselték, akik a város szélén, a korábbi szőlőskertekben laktak.

⁴⁵ Pešťbudinske vedomosti, 4. 103. (1864. 12. 23.) 2. p.

elképzeléseit mellékvágányra terelni. Az elképzeléseiket az utókor meg nem értéssel és szarkazmussal fogadta – mint például Závada Pál: Jadviga párnája c. regényében⁴⁶. Magyarország társadalmi klímájában, kulturális szintjén az alföldi szlovákság toleráns, míg a felvidéki radikális színben tűnik fel, illetve szerepel. Ezt a közhelyet ironikus stílusban írta le például a magyar Mikszáth Kálmán egyik regényalakja jellemzése kapcsán: „... még soha nem látott tiszta szlovák vidéket, bár maga szlovák volt, csak a mérsékeltébb fajtából, az Alföldről Szarvasról...”⁴⁷ A 20. századba mindkét mozgalom, bár a Kutlík-féle már egyedi jelenségnek tűnt, „öntudatra ébredten” lépett, lásd Ludovít Hrdlička, komlói lelkészt, akinek 1919-ben szószerint az üldöztetés elől Csehszlovákiába kellett szöknie. A politikai fejlődés végül a 19. és 20. század fordulóján más jelenségeket hozott, mint például az alföldi szlovákok etnikai és nemzeti öntudatosodásának problematikáját (pl. Áchim L. András és Paraszt pártjának tevékenysége). Kétségtelenül a szlovák intelligencia 19. századi tevékenysége hozzájárult a kevert nyelvű területen, kisebbségi létben élő szlovákság etnokulturális formálódásához, kiteve az asszimilációs és akkulturációs folyamatoknak. Az említett tény nem befolyásolták azok sem, akik tudatosan, vagy csak engedve a társadalmi nyomásnak, támogatták a kultúra vesztést szellemi, etnikai, vagy nyelvi téren. Lehet, hogy paradox módon a nemzetiségi tudatban az alföldi szlovákok kultúrtörténetének ambivalens, ellentmondásos alakjai – főleg Haan Lajos és Zsilinszky Mihály mint a szlovák-magyar kölcsönösség szimbólumai – a jelen korban jelentős személyiségei a magyarországi (ahogy a romániai) szlovákok öntudatra ébredésének folyamatában, míg a Kutlík-irányzat képviselői az elképzeléseikkel együtt inkább feledésbe merültek. A „fellelt összefüggések” az alföldi szlovák közösségek történetében az idő múlásával új interpretációban jelentkeznek, és mindamelllett kétségtelenül új sztereotípiák⁴⁸ is formálódnak és fognak utóbb formálódni, és alapvetően nagymértékben inspirálják majd őket éppen a 19. századi gondolatok.

⁴⁶ Závada Pál: Jadviga párnája. Budapest 1997. Závada regénye, amely az alföldi (komlói és csabai) szlovákok körében, etnikailag határozottan vegyes régióban játszódik, már első kiadásakor komoly érdeklődést váltott ki, 1987-ben Magyarországon az év könyveként emlegették. 1998-ban József Attila-, majd 1999-ben Krúdy Gyula díjat nyert, valamint meg is filmesítették.

⁴⁷ Mikszáth Kálmán: i. m., 52. p.

⁴⁸ Sztereotípiákról van szó, mint a valóság speciális kivételéről mindhárom funkcióban. megismerésben, az emocionálisban és a pragmatikusban. Denisa Labischová: Národní stereotypy jako předmět historického bádání. In: Acta historica Neosoliensia. Tomus 7. Banská Bystrica 2004. p. 160 – 161.

„Fellelt összefüggések.” Mítoszok és sztereotípiák a dél-alföldi szlovákság kulturális megnyilvánulásaiban

Kmet', Miroslav az anyaország és a dél-alföldi szlovákság történelmi kapcsolatát elemzi, benne az alföldi szlovák értelmiség szerepét. A 19. század mértékadó alföldi szlovák értelmiségét (főleg a történészeket, fontosabb történelmi munkák szerzőit) a helyi szlovákság további sorsával, kultúrájának alakulásával kapcsolatos állásfoglalásuk, elképzelésük szerint három csoportba sorolja. Az egyes csoportok olyan markáns egyéniségek neveivel fémjelzettek, mint Skolka András, Szeberényi Andor, illetve Haan Lajos, Zsilinszky Mihály, vagy Horváth Sámuel és Gajdács Pál. A 19. század második felében az alföldi (főleg evangélikus) szlovák értelmiség két, jól elkülöníthető csoportba oszlott, attól függően, hogy ki mennyire állt közel a szlovák nemzeti mozgalomhoz (illetve a túrócszentmártoni centrumhoz), vagy a magyar hazafiság erősebb, vagy gyengébb megnyilvánulásához (illetve a kettős identitás gondolatához). Lehet, hogy paradox módon a nemzetiségi tudatban az alföldi szlovákok kultúrtörténetének ambivalens alakjai – főleg Haan Lajos és Zsilinszky Mihály mint a szlovák-magyar kölcsönösség szimbólumai – a jelen korban jelentős személyiségek a magyarországi (ahogy a romániai) szlovákok öntudatra ébredésének folyamatában, míg a másik, a Kutlík-irányzat képviselői az elképzeléseikkel együtt inkább feledésbe merültek. A „fellelt összefüggések” az alföldi szlovák közösségek történetében az idő múlásával új interpretációban jelentkeznek és mindamelllett kétségtelenül új sztereotípiák is formálódnak és fognak utóbb formálódni és alapvetően nagymértékben inspirálják majd őket éppen a 19. századi gondolatok.

Egedy Gergely

Skócia: a kiválás útján?

Scotland on the way to secession?

The idea of Home Rule for Scotland has a long history. The author of the present study makes an attempt at analyzing the process of Scottish nation-building leading first to devolution in 1997, and then to the present-day efforts of the Scottish National Party to achieve complete independence for Scotland. The study starts from the assumption that Scottish identity has by now undergone massive transformation, and the author is convinced that the case of Scotland shares a number of significant features with the etnoregional movements of Western Europe. The first part of the study is concerned with a brief survey of Anglo-Scottish relations, and the second part with the antagonistic positions of David Cameron and Alex Salmond in respect of Scottish independence. The author regards it as an open question whether the reinvigorated Scottish identity proves to be compatible with Britishness.

Vajon kilép-e Skócia az Egyesült Királyságból? Ennek az esélyeit immár több évtizede latolgatják politikai elemzők, de a legutóbbi fejlemények most kézzelfogható közelségbe hozták ennek a lehetőségét.¹ Tényként egyelőre csak annyi állítható, hogy a brit államnak még sosem kellett olyan drámai kihívással szembenéznie, mint amely Skócia részéről fenyegeti. 2011 májusában a helyi parlamenti választáson abszolút többséget szerzett a függetlenség kivívását ígérő Skót Nemzeti Párt, s vezetője, a Skóciát „első miniszterként” irányító Alex Salmond januárban bejelentette, hogy 2014 őszén, az angolok legyőzésével záruló bannockburni csata 700. évfordulójára kiírják a népszavazást a függetlenné válásról. Az alábbi tanulmány annak magyarázatára tesz kísérletet, hogy a skót nacionalizmus miért szunnyadt több évszázadon át – s miért vált elemi erejűvé az ezredfordulóra.

¹ A legismertebb jóslatot talán a híres skót marxista történész, Tom Nairn hetvenes évekbéli munkája fogalmazta meg: *The Break-up of Britain*, New Left Books, London, 1977. 1999-ben publikált könyvének Nairn már ezt a címet adta: „Nagy-Britannia után”. (*After Britain*. New Labour and the Return of Scotland, Granta, London, 1999.)